TEK DUNYA ÇOK İNANÇ

DİYALOĞA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Editörler:
Mahmut Aydın & Süleyman Turan

hitabevi

HİTABEVİ YAYINLARI-6
ISBN 978-605-63667-6-5

© Hitabevi, Mayıs 2013
Tek Dünya Çok İnanç| **Mahmut Aydın & Süleyman Turan**

Genel Yayın Yönetmeni
Erdal Eş

Sayfa Düzeni
Hitabevi

Kapak Tasarımı
Uğur Polat

Baskı
Tarcan Matbaası
Zübeyde Hanım Mahallesi, Samyeli Sokak No: 15
İskitler-Ankara
Tel: 03123843435

Basım Tarihi Mayıs 2013

Hitabevi Basım Yayın Dağıtım /Erdal Eş
Bayındır Sk. No: 27/28
Kızılay-Çankaya -Ankara
Tel: 0312 4355566
erdales@hotmail.com

Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam*

Mahmut Aydın

Giriş

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla ilişkilerimizde "yeni bir çağın" başlangıcına tanıklık etmekteyiz. Bu çağ Hans Küng tarafından "paradigma değişimi"[1]; E. Cousins tarafından "ikinci aksiyal dönem"[2] ve L. Swidler tarafından da "global diyalog çağı"[3] olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde farklı dinsel geleneklerin taraftarları monolojik ilişkiden diyalojik ilişkiye geçiş yapmaya başlamışlardır. Çünkü (1) dünya dinlerine ilişkin enformasyon patlaması ve bu dinlere ait kutsal kitapların ve ilk el kaynakların dünyanın her tarafında mevcut olması; (2) seyahat imkânlarının gelişmesi sonucunda farklı din mensuplarının kolayca dünyanın her tarafına seyahat ederek buralarda yaşayanların inançlarını ve yaşam tarzlarını bizzat tecrübe etmek imkanına kavuşması; (3) özellikle ikinci dünya savaşından sonra doğudan batıya yaşanan yoğun göçler neticesinde milyonlarca Müslüman, Hindu, Budist ve Sih'in Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yerleşerek buralarda çok- inançlı ve çok-kültürlü kentler oluşturması ve (4) yaşanan baş döndüücü gelişmelerle ilgili bizlere enformasyon sağlayan gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yanında son dönemde

---

* Bu makale, *Sivil Toplum* Dergisi'nin 2/5, 2004 (ss. 47-60) sayısında yayınlanmıştır.

1 Hans Küng, Paradigm Change in Theology: A Proposal for Discussion", ss. 3-33 (Küng & Tracy, eds., *Theology and Paradigm Change*, New York: Crossroads, 1989 içinde).

2 Ewert Cousins, "Judaism-Christianity-Islam: Facing Modernity Together", *Journal of Ecumenical Studies*, 30/3-4, 1993, ss. 417-425.

3 Leonard Swidller, "From the Age of Monologue to the Age of Global Dialogue", ss. 7-16 (Alan Race & Ingrid Shafer, eds., *Religions in Dialogu. From Theocracy to Democracy*, Hants: 2002 içinde).

internet ve elektronik postanın da eklenmesiyle iletişim alanında yaşanan hızlı gelişmeler farklı dinsel geleneklerin taraftarlarını ister istemez birbirleriyle her an ve her yerde karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı ilişkiler kurmaya zorlamaktadır. Dahası bu tür ilişkiler, tüm insanların kendi farklılıklarını muhafaza ederek birlikte yaşayabilecekleri barışçıl bir dünyanı tesisi için mutlak bir gereklilik haline gelmiştir. Çünkü farklı dinsel gelenek taraftarlarının birbirleriyle karşılıklı saygı ve anlayış üzerine bina edecekleri diyalojik ilişki, şiddet ve zorlama metotlarına karşın akıllı ve uygar bir şekilde çatışma ve problemleri çözme yoludur. 1960'lı yıllarda Kanadalı Dinler Tarihçi W. Cantwell Smith dünya ölçeğinde yaşanan bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan yeni durumu şu şekilde tasvir etmektedir.

> Şu andan itibaren insanlığın dini hayatı -eğer bir bütün olarak yaşanması gerekiyorsa- dinsel çoğulculuk çerçevesinde yaşanmalıdır. Bu hepimiz için geçerlidir. [Yani] sadece soyut düzeyde genel olarak bütün insanlık için değil, aynı zamanda tek tek fertler olarak sen ve ben için de doğru ve geçerlidir. Diğer inançların insanları artık bizden uzakta ve kenarda kalmış insanlar olmaktan çıkmıştır. [Bu noktada] biz ne kadar fazla uyanık veya diğer bir deyişle dikkatli olursak, o kadar fazla hayatla içice oluruz ve yine aynı fazlalıkta diğer din mensuplarını komşularımız, dostlarımız, mesai arkadaşlarımız, rakiplerimiz olarak görürüz. Konfüçyüsçüler, Budistler, Hindular ve Müslümanlar sadece Birleşmiş Milletler'de değil, cadde ve sokaklarımızda da bizimle beraberdir. [Keza] gittikçe sadece bizim kaderimiz onların eylemlerinden etkilenmekle kalmamakta, aynı zamanda biz de onlarla kişisel olarak karşılaşmakta ve beraber çay kahve içip yemek yemekteyiz.[4]

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı akademilerinde hem mevcut dinsel çeşitliliğe entelektüel ve pratik bir cevap hem de ortaya çıkan bu yeni durumda farklı din mensuplarının "dinlerarası diyalog" adı altında bir araya gelmelerini kolaylaştırmak için dışlayıcı din anlayışına alternatif olarak geliştirilen, her dinsel geleneğin kendi taraftarlarını kurtuluşa ulaştırma noktasında eşit geçerliliğini öngören dinsel çoğulculuk modeli şüphesiz ki yeni bir olgu değildir. İnsanlığın başlangıcından itibaren daima pek çok din olmuş ve onların her

---

4 W. Catwell Smith, *The Faith of Other Men,* New York: Harper Torchbooks, 1972, s. 11.

biri de hayatın anlamı ve Mutlak Varlık hakkında kendine özgü yanıtlarını insanlığa sunmuştur. Ancak günümüzde farklı dinlerin varlığı, gücü ve zenginliği hayatımıza öylesine girmiş ki onları bir kenara itmek ve görmezlikten gelmek artık imkânsızlaşmıştır. Çünkü öteki dinsel gelenek taraftarlarıyla olan karşılıklı münasebetlerimiz ve onlara olan bağımlılığımız, ister istemez dinlerin çokluğu ve Aşkın Gerçeklik'e ilişkin pek çok farklı yanıtın olduğu veya olabileceği gerçeğinin farkında olmamızı sağlamıştır. Bu durum bizleri şu soruların yanıtlarını aramaya sevk etmiştir:

Niçin pek çok farklı din vardır? Eğer Tanrı tekse, tek bir dinin olması gerekmez miydi? Tanrı katında tüm dinler eşit geçerliliğe mi sahiptir? Dinler, aynı gayeye sahip farklı vasıtalar mıdır? Sahip olduğumuz din ile ötekiler arasında nasıl bir ilişki olmalıdır? Bu ve benzeri sorular diğer dinlerle ve onların taraftarlarıyla ilişki içinde kendilerini ve dinsel inançlarını anlamaya çalışanlar için gündem oluşturmakta ve bu sorulara verilen yanıtlar "dinler teolojisi" olarak adlandırılan disiplini meydana getirmektedir. Günümüzde bu disiplin çerçevesinde farklı dinsel gelenek taraftarları, özellikle de Hıristiyanlar, diğer dinler hakkındaki bilgileri ve onların taraftarlarıyla ilişkileri ışığı altında kendi kutsal kitabını ve geleneğini tekrar gözden geçirerek "öteki"ne yönelik yeni modeller geliştirme yoluna gitmişlerdir.

Geliştirilen bu modellerden biri de her dinsel geleneğin kendi taraftarını kurtuluşa ulaştırma noktasında eşit geçerliliğini öngören dinsel çoğulculuk modelidir. Biz de bu olgudan hareketle bu yazıda dinsel çoğulculuk modelinin temel argümanlarını ve bu argümanlara bir Müslümanın nasıl mukabelede bulunabileceğini tartışmaya çalışacağız. Bunu da şu üç nedenden dolayı yapacağız:

1) Diğer dinsel gelenek taraftarlarıyla temaslarının kaçınılmaz bir hal aldığı günümüz dünyasında, diğer inanç mensuplarının bizzat yaşamlarını yakından tecrübe etmek ve onarın inançları hakkında ilk elden, daha doğru ve sağlıklı bilgiler edinmeye başlamak Müslümanların söz konusu inançları sahte, uydurma veya Tanrı tarafından vah-

yedilmemiş gibi nitelemelerle basitçe dışlaması artık oldukça zorlaşmış görünmektedir. Bu bağlamda diğer dinsel gelenekler hakkında edindiğimiz ilk el bilgiler ve onların taraftarlarıyla kurduğumuz yüz yüze ilişkiler ve dostluklar kendi inancımız yanında başka kurtuluş vasıtaları olup olmadığı sorununu gündeme taşıyarak bizleri diğer din mensuplarıyla ilgili geleneksel inançlarımızı ve yargılarımızı yeniden gözden geçirmeye, hatta onları sorgulamaya sevk etmektedir.

2) "Diyalog Çağı" olarak adlandırılan günümüz dünyasında diğer dinsel gelenek taraftarlarıyla diyalojik ilişkiye girmek sadece onlarla karşılıklı görüş alış-verişinde bulunma değil, aynı zamanda bir öğrenme sürecidir. Zira temel amacı, her bir katılımcının ötekinden öğrenmesi ve bu öğrendiklerine paralel olarak değişmesi ve gelişmesi olan diyalog, farklı inançlara veya görüşlere sahip iki veya daha fazla kişinin birbiriyle karşılıklı konuşması olarak tanımlanmaktadır. Diyalogun bu tanımı açıkça şunu işaretlemektedir: Diyalog, diğer dinsel gelenek taraftarlarıyla yaptığımız karşılıklı görüş alış verişi ve onlardan öğrendiğimiz bilgiler ışığı altında kendi pozisyonumuzu veya kanaatlerimizi yeniden mütalaa etmeye arzulu olduğumuz bir birlikteliktir. Bu anlayış çerçevesinde diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyaloga girmeye razı olmak demek, onlarla ilgili önceden sahip olduğumuz tutum ve kanaatlerimizin de diyalog sürecinde değişebileceği veya en azından revize edilebileceği ihtimaline de razı olmak anlamına gelmektedir. Kısaca diyalog sürecinde muhataptan veya muhatap hakkında öğrendiklerimiz kendi kendimizi algılamamızı etkileyip bizleri geleneksel inançlarımızı yeniden mütalaa edip gözden geçirmeye sevk edebilir.

3) Günümüz dünyasının, farklı dinsel geleneklere ve inançlara sahip insanların birbirleriyle kolayca ilişki kurabilecekleri 'küresel bir köy' hâlini alması ve bu durumun da inançları yerel kültür havzalarına ve coğrafi sınırlara hapseden geleneksel tasavvurları ortadan kaldırmasıyla katı ve saldırgan misyonerlik ve tebliğ/davet yöntemleriyle bir dinsel geleneğin mensuplarını kendi inançlarından dön-

dürme ve böylece karşıt dinî geleneği bertaraf etme çabaları artık geçmişteki etkinliğini kısmen de yitirmiş ve bunun yerine, dünyanın her tarafında çeşitli dinsel geleneklerin mensuplarının barış içerisinde beraber yaşamaları için karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde birbirleriyle diyalog kurma gayreti içerisinde olmaları gerektiği kanaati yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler Müslümanlardan diğer dinlerle ilgili teolojilerini geliştirirken bunu onlardan izole bir şekilde değil de onlarla birebir ilişki içinde yapmalarını talep etmektedir. Çünkü bu gelişmeler göstermektedir ki, kendini diğer dinler bağlamında yeniden konumlandıran, tanımlayan ve mütalaa eden bir İslam günümüz dünyasında bir anlam ifade edecektir.

Dinsel Çoğulculuk modelini niçin ciddiye alıp ona bir Müslüman yanıtı vermeye çalıştığımızı bu şekilde ifade ettikten sonra şu iki hususun da altını önemle çizmek istiyorum: (1) Dinsel çeşitliliğin ve diğer din mensuplarıyla diyalojik ilişkiye girmenin olgusal bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında dinsel çoğulculuk modelinin argümanlarına olumlu mukabelede bulunan bir Müslüman araştırmacı olarak bu yazıda dillendireceğimiz şeyler sadece bizi bağlar. (2) Bu yazıda söylenenler dinsel çoğulculuk modeliyle ilgili söylenmiş son veya nihai düşünceler olmayıp sadece Müslüman entelektüellerin dinsel çoğulculuk modelinin artı ve eksilerini derinlemesine araştırıp çoğulcu bir Müslüman dinler teolojisinin geliştirilmesinin mümkün olup olmadığının tartışılması için bir ön düşünce niteliğindedir.

Dinsel Çoğulculuk Modelinin Temel Argümanları

Dinsel çoğulculuk modeli, tek bir mutlak doğru din üzerinde vurgu yapmak veya bu mutlak doğru dini, diğer dinlerin taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı hale getirmek yerine her dinsel geleneğin, ötekilerden bağımsız olarak taraftarlarını kurtuluşa götürebileceği varsayımından hareket ederek, dışlayıcılık ve kapsayıcılığın ötesine geçmeyi hedef edinen bir modeldir. Bu modelin savunucularına göre dünyanın büyük dinsel gelenekleri, beşeri melekelerimizin ötesindeki aynı Nihai Aşkın Varlığa ilişkin farklı cevaplar sunan vası-

talardır. Bu şu demektir: Farklı dünya dinleri, her biri kendi kutsal kitapları, manevi uygulamaları, dinsel tecrübe formları, inanç sistemleri, kurucuları ve taraftarlarının yaşam tarzlarını ifade eden kültürel yapılarıyla beraber kompleks tarihi yapılardır. Cantwell Smith dinlerin bu tarihsel yapılarına "birikimsel gelenek" (*cumulative tradition*) adını verir.[5] Birikimsel gelenek adı verilen bu dinlerin her biri, insanoğlunun Aşkın Varlığa yönelik farklı yanıtlarını temsil eder. Bu anlayışa göre bütün dinlerin temel hedefi aynıdır. Bu da Hick'in deyimiyle, kendi taraftarlarını ben merkezcilikten kurtararak onları Gerçeklik/Hak merkezciliğe ulaştırmaktır. Diğer bir ifadeyle, dinlerin temel amacı taraftarlarının egolarını yok ederek onları Mutlak Varlık hakkında bilinç sahibi kılmak ve hatta O'nunla özdeşleştirmektir. İşte bu ortak amaçtan yola çıkan çoğulcu model savunucuları Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Budizm gibi dünya dinlerinin, Mutlak Varlığa ulaşmanın farklı yollarını temsil eden oluşumlar olduklarını ileri sürmektedirler. Çünkü onlara göre bu dinsel geleneklerin hiçbiri mutlak anlamda İlahi Hakikatin bilgisini ihtiva etmez. Yani bu dinsel geleneklerin İlahi Hakikat konusunda sahip oldukları bilgi, O'nun hakkındaki tüm bilgi değil, bu bilginin kısmî yansımasıdır. Bu anlayışa göre İlahi Hakikat mutlaktır. Ancak bu mutlak hakikati kavramak ve anlamak için yapılan tüm tanımlamalar ve nitelendirmeler mutlak değil görecelidir.

Dinsel çoğulculuk modelini benimseyenler dinlerin peşinde olduğu şeyin insan idrakinin ötesinde olduğu ve bundan dolayı onunla ilgili tüm beşeri söylemlerin kısmi olarak yeterli olduğu konusunda hemfikirdirler. Her din mensubu kendi dininde, yaşamını dönüştüre-

---

5 Nitekim Smith, *The Meaning and the End of Religion* adlı eserinde birikimsel geleneği şu şekilde tanımlar: "'Birikimsel gelenek' tabiriyle, toplumun geçmiş dinî yaşamının tarihsel teminatını oluşturan mabetler, kutsal kitaplar, teolojik sistemler, dans şekilleri, hukukî ve diğer sosyal kurumlar, teamüller, ahlaki kurallar, mitler, ve benzeri olarak bir kişiden diğer bir kişiye, bir nesilden diğer bir nesle aktarılan ve bir tarihçinin de gözlemleyebildiği tüm açık-seçik nesnel bilgileri kastediyorum. (Smith, 1991:156-157); Smith'in dinsel çoğulculukla ilgili görüşleri için bkz., Aydın, 2001: 83-126).

cek tüm hakikati değil sadece onun kısmi bir yansımasını bulabilir. Buna göre eğer çeşitli dinsel gelenek taraftarları kendi dinleri vasıtasıyla Tanrı'yı, Hakikati veya Aydınlanmayı tamamıyla tecrübe ettiklerinden eminseler, o zaman onların aynı derecede tecrübe ettikleri gerçekliğin tecrübe ettiklerinden daha fazla bir şey olduğu konusunda da emin olmalıdırlar. Çünkü gerçeklik burada olduğu kadar da ötededir. Aşkın olduğu kadar da içkindir. Nirvana'nın veya Sunyata'nın tam içkinliğini tasdik eden Budizm gibi dinler bile söz konusu bu içkinliğin Budist tecrübe ve anlayışından daha fazla bir şey olduğunu kabul ederler. Bu argüman bize Kant'ın numen-fenomen ayırımını hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere Kant'a göre beşer olarak bildiğimiz şey, daima eşyanın fenomeni, yani kendisini sunması ve zihnimizin de onu işlemesi yoluyla oluşmuş imajıdır.[6] Numeni, yani eşyanın kendisini olduğu gibi asla bilemeyiz. Kant'ın bu argümanı Hick tarafından tüm dinsel geleneklerin ardında Mutlak Gerçekliğin bulunduğu şeklindeki çoğulcu hipoteze şu şekilde uygulanmaktadır: Dindarlar gerçekten Mutlak Gerçekliği tecrübe etmelerine rağmen onu ancak kendi özgül tarihsel, sosyal ve psikolojik melekelerinin şekli veya formu içinde tanıyıp bilebilirler. Onlar doğrudan ve vasıtasız olarak Gerçekliğe sahip olamazlar. Çünkü onlar onu numenal olarak değil, ancak fenomenal olarak bilebilir. Bütün bu hipotezlerden yola çıkan Hick'e göre Mutlak Gerçeklik hakkında dinlerin tebliğ ettiği şey doğrudur. Ancak hakikat sonsuz olarak bilinenden daha fazla bir şeydir. Bu nedenle, insanlığın sahip olduğu büyük dünya dinleri "hakkında ürettiğimiz çeşitli versiyonlarımızı aşkınlaştıran Aşkın Varlığı tecrübe ve idrak etmenin ve onunla iletişim içinde yaşamanın farklı yollarını temsil ederler."[7] Hick ve diğer çoğulcular bu argümanla Mutlak Gerçekliğin/Hakikatin hiçbir dinsel gelenek tarafından tam olarak tanımlanamazlığına ve bilinemezliğine işaret etmektedir. Eğer

---

6 Bkz., Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev., İonna Kucuradi & Yusuf Örnek, Ankara: Türk Felsefe Kurumu, 1995, ss. 64, 66-68, 85-86, 108-109.

7 John Hick, *An Interpretation of Religion, Human Response to the Transcendent*, London: Macmillan, 1989, ss. 235-236.

durum gerçekten bu ise yani eğer dinler Mutlak Gerçekliği tam olarak tanımlayamıyorsa o zaman bu açıkça onların iddialarının ve inançlarının mutlak olmadığı anlamına gelir. Sonuç olarak dinsel çoğulculuk modelinin savunucularına göre farklı dinsel gelenek taraftarları mutlak hakikate sahip olduklarını iddia etmeksizin kendi dinsel gelenekleri vasıtasıyla Mutlak Varlığı kısmen tanıyıp bilebilirler.

Çoğulcu modele göre Mutlak Gerçeklik, çeşitli düşünce kalıpları ve kategorileri içinde yorumlandığı için birbirlerinden farklı ve birbirleriyle yarışma içinde olan kavrayış ve idraklerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Buna göre çeşitli dünya dinlerindeki Mutlak Varlık idrakleri son aşamada o din mensuplarının kendi hususi şartları içerisinde Onunla alakalı geliştirdikleri projeksiyonlardır. Çünkü dinler tarihine baktığımızda farklı dinsel geleneklere mensup insanların kendi dinsel ve kültürel bağlamları içinde birbirlerinden farklı İlahi Varlık kavramları ve tasavvurları geliştirdiklerini müşahede etmekteyiz. İşte bundan dolayıdır ki çeşitli dinsel geleneklerdeki doktriner farklılıkların, söz konusu bu doktrinlerin altında yatan tarihsel, sosyal ve kültürel faktörlerdeki farklılıkları yansıttıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çoğulcu modelin bu argümanı bizi hiçbir hakikat anlayışının mutlak olarak değişmez olmadığı fikrine götürmektedir. Zira bu argümana göre tabiatları gereği farklı dinsel geleneklerdeki hakikat iddiaları diğerlerinin görüşlerine açık olmalıdır. Onlar kendilerini diğer dinî inançlar üzerine üstünlük kurarak değil, kendilerinin diğerleriyle olan uygunluğunu ve uyuşmasını test ederek ispatlamaya çalışmalıdırlar. Buna göre dinsel hakikat statik değil dinamiktir. Çünkü o, diğer dinsel hakikatlerle etkileşim içinde gelişmeye açıktır. Bu tarz bir hakikat anlayışı her dinin kendi hakikat anlayışının kendi taraftarlarının gözünde eşsiz olduğu anlayışına bizi götürür. Buna göre her dinin sahip olduğu dinsel hakikat sadece söz konusu bu hakikati benimseyen ve onu yaşamaya çalışanlar için bir anlam ve öneme sahiptir. Ancak bunu söylerken söz konusu dinsel hakikati benimsemeyen-

lerin ondan kesinlikle yararlanamayacakları veya onlar için herhangi bir anlam ifade etmediği ima edilmek istenmemektedir.[8] Çoğulculuğu savunanların bu argümanlarla kastettikleri şey, her dinsel geleneğin hakikatinin kendi taraftarlarının gözünde eşsiz bir anlama sahip olmasıdır. Çünkü biz her ne kadar diğer dinsel geleneklerin hakikat anlayışlarına açık olsak ve onlardan yararlanmaya çalışsak da onları kendi dinî hakikatimiz dâhilinde değerlendireceğimizden, onlarla ilgili haksız beyanlarda bulunabilir veya yanlış sonuçlara varabiliriz.

Dinsel çoğulculuk modelinin temel argümanlarıyla ilgili buraya kadar söylediklerimizi bir bütün olarak ele aldığımızda şu sorular kaçınılmaz olarak zihnimizi meşgul etmeye başlayacaktır: Farklı dinsel geleneklerin içinde veya dışında bir tek Mutlak Gerçeklik varsa, bu durum, açık ve ayırt edici farklılıklarına rağmen dinlerin hepsinin eşit değerde olduğu anlamına mı gelmektedir? Dinler, farklı vasıtalar kullanmalarına rağmen aynı işi mi görmektedir? Dinler aynı dağın tepesine götüren farklı yollar değil mi? Eğer öyleyse o zaman hangi yolu seçersek seçelim nihayetinde o bizi dağın tepesine götürmez mi? Çoğulcu Hıristiyan teologları bu sorulara mutlak anlamda olumlu yanıt vermemektedir. Çünkü tüm farklı dinsel yollar için bir tek dağ tepesi olduğunu her kim iddia ederse, rölativizme düşmemek için özel bir önlem almalıdır. Çünkü rölativizm farklılıkların hiçbir önem arz etmediği veya dinsel inanç ve uygulamalar arasında herhangi bir değer yargısında bulunmak için yeterli sebebin bulunmadığı karanlık bir vadiye benzer. Rölativist düşünceye göre dinsel yollar ne kadar tuhaf veya garip görünürse görünsün onların hepsi nihayetinde dağın tepesine ulaşır. Bu nedenle kişi hangi yolda ise yapacağı şey, kendi yoluna devam etmekten ibarettir. Hâlbuki çoğulculuğu savunanlara

---

8 Bu noktada şu analojiyi kullanmak istiyoruz. Nasıl ki ölmek üzere olan bir hasta için -söz gelişi- penisilin ilacı onun ölmemesi için mutlak olarak gerekli ise İslam, Hıristiyanlık veya Yahudilikte kendi taraftarları için aynı ölçüde gereklidir. Ancak diyalog sürecinde yine aynı şekilde nasıl ki vitamin bir kimsenin sadece daha sağlıklı olması için gerekliyse aynı şekilde kendi dinsel geleneğimizin dışındaki dinler de bizim maneviyatımızı artırmak veya bizi daha iyi mü'min yapmak için gereklidir diyebiliriz.

göre dinlerin farklılıkları son derece önemlidir ve tüm dinsel yollar da kesin olarak taraftarlarını dağın tepesine götürmez.

Dinler tarihine göz atıldığında da bunu görmek mümkündür. Çünkü insanlığın dinsel tarihi incelendiğinde bazı dinsel geleneklerin bireylere ve sosyal olarak topluma verdiği zararlar açıkça görülür. Nitekim geçmişte olduğu gibi, günümüzde de hâlâ din adına savaşlar yapılmakta, insanlar psikolojik olarak incitilmekte ve sömürülmektedir. İnsanlık tarihinde işlenen en kötü günahlarından bazıları "Tanrı istediği" veya "Tanrı bizim tarafımızda olduğu" veya "Tanrı sadece bizim dinsel figürümüz vasıtasıyla konuştuğu" için işlenmektedir. Bir teologun ifade ettiği gibi dinin tarihteki ve günümüzdeki uygulamalarında haçlı seferleri, soykırım, ırk ayırımı, işkence, dulların yakılması gibi, tolerans gösterilmesi hiçbir şekilde mümkün olmayan pek çok uygulama vardır.[9] Bu olgusal gerçeklikten hareket eden çoğulcu teologlara göre dağın tepesine ulaştıran dinsel yollarla, taraftarlarını aşağı doğru sevk eden veya dolambaçlı yollarda kaybedenler arasında bir ayırıma gidilebilmesi için, dinsel gelenekler arasındaki farklılıkların mutlaka açığa çıkarılması ve korunması gerekir. Bu tespit bizi ister istemez dinsel çoğulculuk modelini savunanların şu soruyu nasıl yanıtladıklarını ortaya koymaya sevk etmektedir.

Dinlerdeki iyi ile kötü ve doğru ile yanlışın ölçütü nedir? Çoğulcu teologlara göre eğer dinsel geleneklerin tümü, farklı inançları ve uygulamalarıyla, taraftarlarını ben-merkezlilikten Gerçeklik-merkezliliğe/öteki merkezliliğe yani benden bize yönlendirmeyi hedefliyorsa, o zaman, bir dinin değerini belirlemek için gereken ölçüt açık-seçik ortada demektir. Bu noktadan hareket eden Hick, bir dinsel geleneğin iyi-kötü veya doğru-yanlış olduğunu belirlemek için şu sorulara cevap aranması gerektiğini ifade etmektedir: Değerlendirmeye tabi tutulan dinsel gelenek, taraftarını "ötekinin" iyiliği için kendini feda etmeye sevk ediyor mu? Taraftarını ben-merkezlilikten

---

[9] Longdon Gilkey, "Plurality and Its Theological Implications", ss. 44-46 (Hick & Knitter, The Myth of Christian Uniqueness, London: SCM Pres, 1985 içinde).

gönüllü olarak vazgeçmeye ve kendini Mutlak Gerçeklikte tam olarak kaybetmeye, hatta tüm yaşam için sevgiyi hasıl eden gerçekliğe tam olarak vermeyi veya onda kendi kendini kaybetmeyi teşvik ediyor mu? Kısaca Hick'e göre dinlerin değerlendirilmesinde izlenecek en pratik yol, ilgili dinin, ne derece taraftarlarını ben-merkezlilikten Gerçeklik-merkezliliğe dönüştürüp dönüştürmediğinin o dinin taraftarları üzerindeki yansımalarına ve etkilerine bakarak tespit edilmesidir.[10]

Çoğulcu din anlayışını benimseyenler sadece dinsel çeşitliliği ve pek çok dinin değerini tasdik etmekle yetinmez aynı zamanda onlar söz konusu bu farklı dinsel gelenekleri birbirleriyle diyalojik ilişkiye girmeye teşvik de ederler. Devamla dinsel çoğulculuk modeli savunucuları bu diyalojik ilişkinin gerçekleşmesi için tarafların, muhataplarının dinlemek ve bir şeyler öğrenmek zorunda oldukları bir şeylere sahip olduklarını hissetmeleri gerektiğinin de altını çizerler. Onlara göre çoğulcu din anlayışı çerçevesinde gerçekleşecek olan diyalog sürecinde ötekinden öğrenmek kişinin kendi dinini terk edip ötekinin dinini benimsemesi anlamına değil maneviyatının artması ve kendi inancında daha derinleşmesi anlamına gelir. Bu çoğulcu din anlayışı da bizi günümüz dünyasında maneviyatımızı artırmak için artık kendimizi sadece mensubu bulunduğumuz dinsel geleneğe ait kaynaklarla sınırlamak zorunda olmadığımız noktasına götürmektedir.[11]

Temel argümanlarını ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz dinsel çoğulculuk modeli, özü itibariyle, farklı dinsel geleneklerin taraftarlarının birbirleriyle ilişkilerinde radikal bir değişmeyi ve bu şekilde de yeni bir paradigmayı ifade eder. Bu paradigma da kendinden öncekilere bağlı olarak onlardan farklı bir bakış açısını temsil eder. Bu çoğulcu paradigmaya göre ne bu ne şu dinsel gelenek, ne bu ne şu din kurucusu kurtuluşun yegane vasıtasıdır. Çünkü kurtuluş, sadece Tanrı'dan gelmekte ve çeşitli varyasyonlarıyla her dinsel gelenekte bu-

---

10 Hick, *An Interpretation of Religion*, s. 325.

11 John Hick, *The Rainbow of Faiths*, London: SCM Pres, 1995, s. 139.

unmaktadır. Bu özelliğiyle çoğulcu model, onu benimseyenler için kendi dininin dünyadaki yerini ve diğer dinleri anlama noktasında yeni bir yaklaşımı temsil etmekte ve böylece de dışlayıcılık ve kapsayıcılıktan ayrılmaktadır.

Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam

Temel amaç ve iddialarını sunduğumuz çoğulcu düşünce, günümüz dünyasında Müslümanlar için artık dikkate alınması ve üzerinde ciddi biçimde düşünülerek ona yanıt verilmesi gereken bir vaziyet almış durumdadır. Çünkü dinlerarası diyalogun ve dinsel çoğulculuğun olgusal bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında Müslümanlar da, tıpkı geleneksel Hıristiyan inancında olduğu gibi kendi inançlarını merkeze yerleştirip diğer insanların sahip oldukları inançların bu merkezin çevresinde yer aldığını ileri sürmektedirler. Yani tıpkı geleneksel Hıristiyan inancının Hıristiyanlığı, İsa'yı veya Kilise'yi merkeze koyup diğer dinsel gelenekleri ve onların dinî figürlerini bu merkeze bağlılıkları veya yakınlıklarına nisbetle değerlendirmeleri gibi Müslümanlar da kurumsal İslam'ı, dahası ulemanın şekillendirdiği şeriat İslam'ını merkeze koyup diğer insanları bu öğretiye bağlılıkları veya yakınlıkları nispetinde değerlendirmeye çalışmakta ve böylece hem yukarıda dinsel çoğulculuk modelinin temel argümanlarıyla hem de dinlerarası diyalogun gerekleriyle çatışmaktadırlar. Zira ne çoğulcu din anlayışı ne de dinlerarası diyalog, bir tek dini mutlak doğru kabul ederek diğerlerini ondan daha aşağı seviyede görmeyi kendilerine hareket noktası yapmamaktadır. Ayrıca kanaatimize göre bu tarz bir dışlayıcı anlayış Kur'an'ın temel öğretisine de ters düşmektedir. Zira Bakara Süresi ayet 111, 112 ve 113'de, Allah tarafından kabul edilebilir olmanın ve dolayısıyla da cennete girmenin kuru iddia ile değil, gerçek bir iman ve salih amelle mümkün olacağına vurgu yapılarak kendi dinlerinin biricikliği ve üstünlüğü hakkında iddialarda bulunan Yahudi ve Hıristiyanlar kınanırken, aynı şekilde Müslümanlar da kendi dinleri hakkında benzer iddialarda bulunmamaları konusunda uyarılmaktadır. Nitekim Kur'an, cennete girme iddiasının basit bir

kuruntu olduğu gerçeğinin sadece Ehl-i Kitap için değil, aynı zamanda Müslümanlar için de geçerli olduğunu ifade etmek maksadıyla Nisâ Süresi 123. ayette de, "Ne sizin kuruntularınız ve ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları [gerçektir]" buyurmakta ve böylece, seçilmiş kavim, seçkin ümmet olma ya da Allah tarafından kabul edilebilir olmayı sadece kendi dininin müntesiplerine tahsis etme şeklindeki eğilimlerinin, Allah katında hiçbir değer taşımadığı gerçeğinin altını çizmektedir.[12]

Ancak ne yazık ki günümüzde Müslümanların çoğunluğu Allah tarafından kabul edilebilir olmayı sadece Hz. Muhammed'in mesajını, yani kurumsal İslam'ı izleyenlerle sınırlayarak, tıpkı Yahudi ve Hıristiyanların yaptıkları gibi kendilerinin dışındakilere karşı dışlayıcı bir tutum takınmaktadırlar. Ancak onlar, Hz. Muhammed'in misyonunun ne yeni bir din kurmak ne de Yahudi ve Hıristiyanlık gibi diğer dinsel geleneklere hakkıyla tabi olanları kendi izleyicisi yapmak olmayıp bilakis Hz. İbrahim'in dinine uymak, onu tamamlamak ve kendinden önce gelen peygamberleri tasdik etmek olduğu gerçeğini unutmaktadırlar. (Kur'an, 46:9: 4:125). Dahası, Allah, tıpkı daha önce Yahudi ve Hıristiyanları çağırdığı gibi, Hz. Muhammed'i ve onun taraftarlarını, saf ve berrak monoteizm olan Hz. İbrahim'in dinini, iyi ve doğru imanda bir model olarak kabul etmeye çağırmaktadır.[13]

Öte yandan Kur'an Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrahim hakkındaki dışlayıcı iddialarını reddetmek suretiyle (Kur'an, 3: 65-67) Hz. İbrahim'in tek bir din için değil, gerçek inanan için temel bir model olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Zira Kur'an, Hz. İbrahim'i tek bir topluluğun malı olarak değil, tüm insanlık için hakiki imanda bir model olarak sunmaktadır. Kısaca, Kur'an, hangi dinsel geleneğe mensup olursa olsun tüm insanları, esası her çeşit puta tapıcılığı yani şirki reddetmek ve kişinin tüm benliğiyle alemlerin Rabbi'nin iradesine teslim ve itaat olan Hz. İbrahim'in dinine uy-

---

12 Mehmet Okuyan &Mustafa Öztürk, "Kur'an Verilerine Göre 'Öteki'nin Konumu", s. 205 (C.S. Yaran, ed., *İslam ve Öteki*, İstanbul: Kaknüs, 2001 içinde).

13 Kur'an, 16:120-123

maya çağırmaktadır. Bu noktada karşımıza şu soru çıkmaktadır. Peki, o halde İbrahim'in dini nedir?

Dinler tarihine ve bu çerçevede de Eski-Ahid'e baktığımızda Hz. İbrahim'in Yahudilerin atası olarak kabul edilmesine rağmen onun Hz. Musa'dan önce yaşadığı için Musa'ya nispet edilen Tevrat'la ve dolayısıyla günümüz kurumsal Yahudi dini geleneği ile hiçbir alakasının olmadığı ortaya çıkmaktadır. İslam'a baktığımızda ise, Kur'an'ın Hz. İbrahim'in dininden bahsetmesine rağmen yukarıda naklettiğimiz ayetlerde ifade edilen İbrahim'in gerçek bir muvahhid olması hariç, onun dininin ne olduğu konusunda detaylı bir bilgiye rastlamamaktayız. Bu nedenle Hz. İbrahim'in dininin ne olduğu sorusuna cevap vermek için kanaatimizce Eski Ahit ve Kur'an beraber mütalaa edilmeli ve her ikisindeki ortak noktalar onun dini olarak görülmelidir. Buna göre Hz. İbrahim'in dininin temelde biri inançsal (Allah'ın varlığı ve birliğine iman ve O'na tam teslimiyet); diğeri ahlakî (salih amel işlemek ve adaletli olmak); ve öteki de ritüel (sünnet) olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğunu söyleyebiliriz.[14].

Hal böyle olunca, yani Hz. Muhammed yeni bir dinin kurucusu olmayıp tıpkı kendinden önceki peygamberler gibi Hz. İbrahim'in dininin bir uygulayıcısı ve tamamlayıcısı olunca ve Kur'an da gerçek bir imanla Allah'a teslim olma ve iyi ve güzel işler yapmak yerine kuru iddialara dayanan her çeşit üstünlüğü reddedince haklı olarak şu sorular zihnimizi kurcalamaya başlamaktadır. *Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği öğretinin kurumsal adı olan İslam'ın bütün insanlık için öngörülen tek ve mutlak din olduğu şeklindeki geleneksel iddia günümüz çoğulcu dünyasında devam ettirilebilir mi? Şayet Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği bu kurumsal İslam, Tanrı'ya ve buna bağlı olarak da kurtuluşa götüren tek ve mutlak yol ise, Müslümanlar benzer iddialarda bulunan diğer dinlere ve bunların mensuplarına karşı teolojik olarak nasıl bir tutum takınmaları gerekir?* İşte bu ve benzeri sorula-

[14] Karl-Josef Kuschel, *Abraham: Symbol of Hope For Jews, Christians and Muslims*, London, SCM Pres, 1995, ss. 15-16.

rın kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında dinsel çoğulculuk olgusu, Müslümanların zihnini meşgul etmekte ve onları bu yeni paradigmaya karşı teolojik bir karşılık vermeye çağırmaktadır.

İşte biz de bildirimizin bu kısmında plüralist din anlayışına eğilimli bir Müslüman teolog olarak bu yeni paradigmaya şu soruyu kendimize sorarak teolojik bir yanıt vermeye çalışacağız. *Plüralist bir dinler teolojisi oluşturmak için Müslümanlar, geleneksel olarak savuna geldikleri ve kapsayıcı bir görünüm arz eden tutumlarının ötesine geçip, çoğulcu bir bakış açısına sahip olabilirler mi?* Çünkü hem dışlayıcılık hem de kapsayıcılık şu iki önemli teolojik çıkmaz içindedir. Bir taraftan Tanrı, insanlığa yönelik onların kurtuluşa ermeleri için evrensel bir ilgi ve alakaya sahip olacak, diğer taraftan da kendini sadece tek bir topluluğa tam ve mükemmel olarak vahyederek sadece o topluluğun kurtuluşa ermesini isteyecek...!

Esasen bu iki anlayış açıkça birbiriyle çelişmektedir. Zira eğer Tanrı, tüm insanlığın kurtuluşu ile ilgilenerek çeşitli peygamberler ve onların vasıtasıyla da çeşitli mesajlar gönderdiyse, o zaman O'nun kendini sadece belirli bir topluma tam ve mutlak olarak açması, diğerlerini ise cahillik ve karanlıklar içine terk etmesi düşünülemez. Zaten böyle bir davranış Allah'ın adalet ve merhametiyle bağdaşmaz. Bu nedenle Müslümanlar olarak bugün dünya dinlerine ve onların taraftarlarına yönelik daha açık ve olumlu bir tutum içine girmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda bunun nasıl olacağı konusunda Hick'in 1970'lerde geliştirdiği ve "Hıristiyan Dinler Teolojisinde Kopernik Devrimi" adını verdiği teorisi bize yol göstermektedir. Hick bu teorisinde şunu önermiştir: Kopernik devrimi vasıtasıyla yeryüzünü dönen kainatın merkezi olarak kabul eden Batlamyus dogmasından güneşin merkez olduğu ve dünya da dâhil diğer tüm gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü kabul eden görüşe geçiş yapıldığı gibi çağdaş Hıristiyan teolojisi de Hıristiyanlığı merkezde gören geleneksel görüşten Tanrıyı merkeze koyan ve Hıristiyanlık da dâhil olmak

üzere diğer tüm dinsel gelenekleri O'na hizmet eden ve O'nun etrafında dolanan unsurlar olarak gören görüşe artık geçiş yapmalıdır.[15]

İslam düşünce tarihine baktığımızda mutasavvıflar hariç, hemen hemen tüm İslam âlimleri özellikle de dini tamamen sabitleşmiş yasama kurallarından ibaret olarak gören fıkıhçılar, Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilen İslam'ın tam ve en mükemmel vahiy olduğunu, diğer dinsel geleneklerin ise bazı hakikatler ihtiva etseler de kurumsal İslamsız herhangi bir değere sahip olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Ancak, Müslümanların diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla sürekli olarak işbirliği içinde oldukları günümüz dünyasında bu tarz bir daraltıcı ve inhisarcı yorumu benimsemek ve savunmak çok zor görünmektedir. Bunun için tıpkı geleneksel Hıristiyanların, Hıristiyanlığı veya İsa'yı ya da Kiliseyi merkeze koyup diğer dinsel gelenekleri bunlara yakınlıkları nispetinde değerlendirdikleri gibi biz de Kurumsal İslam'ı merkeze koyup diğer dinsel gelenekleri hâlen müntesibi bulunduğumuz müesses İslam'a yakınlıkları veya uzaklıklarına göre değerlendirmek yerine, Allah'ı ve O'nun iradesine ve buyruklarına teslim olmayı kısaca tevhidi merkeze koyup diğer dinsel geleneklerin taraftarlarını Allah'a ve O'nun iradesine teslim olmaları veya olmamalarına göre değerlendirmeye tabi tutmalıyız.

Bu argüman dahilinde oluşturmaya çalıştığımız çoğulcu Müslüman teolojisine göre, tıpkı Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın tüm insanlar için öngörülen tek ve eşsiz bir inanç olmadığı gibi kurumsal İslam'ın da tüm insanlar için mutlak kabul edilmesi gerekli tek mutlak doğru inanç olmadığını kabule hazır olmalıyız. Kısaca, tıpkı Yahudiliğin Yahudilere göre, Hıristiyanlığın da Hıristiyanlara göre tek doğru din olması gibi kurumsal İslam da Müslümanlara göre tek ve doğru dindir. Bunu ileri sürerken İslam dininin evrensel olmadığını, yani sadece Müslümanlar için doğru bir din olup diğerleri için doğru bir din olmadığını ima etmek istemiyoruz. Bizim vurguladığımız her inancın

---

15 John Hick, *God and Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religion*, Oxford: Oneworld, 1993 ilk baskı 1973, s. 131.

sadece kendi taraftarlarınca en doğru olarak kabul edilebileceği savıdır. Nitekim, Kur'an'ın ifade ettiği "sizin dininiz size benimki bana" (Kur'an, 109:6) ve "... her topluluk merkezinde O'nun (Allah'ın) bulunduğu, kendisine ait bir istikamete yönelir. Öyleyse, iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız olun Allah sizi kendi katında toplayacaktır; çünkü Allah her şeye kadirdir" (Kur'an, 2:148) gibi ayetler de kanaatimizce bu fikri destekler görünmektedir.

Bu noktada şöyle bir itirazla karşılaşabiliriz. Bu tarz bir hakikat anlayışı kaçınılmaz olarak kişinin kendi dinine bağlılığına zarar vermez mi? Yani, bir Müslüman'ın bu tarz bir hakikat anlayışını benimsemesi kaçınılmaz olarak onun Müslümanlığına halel getirmez mi? Kanaatimizce, bu haklı bir itiraz değildir. Zira kişi hem iyi bir Müslüman olarak kendi İslamî inancına bağlılığını sürdürebilir hem de diğer dinsel geleneklere pekala açık olabilir. Bu noktada Paul Knitter'in kullandığı evlilik analojisinin konuyu daha iyi anlamamıza ve bu tarz itirazları bertaraf etmemize yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu analojide Knitter, kişinin kendi eşine bağlılığını ifade ederken onun hakkında evrensel iddialarda bulunmadığını ileri sürer. O şöyle der: "Bir kimse bu dünyada eşit derecede iyi, akıllı, ve güzel kişilerin olduğunu bilmesine rağmen kendi eşinin eşsiz ve biricik olduğunu söyleyerek ona tam ve güçlü bir şekilde bağlanabilir. Hatta bunu yaparken de söz konusu kişilerle arkadaşlık ve dostluk kurmaktan da hoşlanır. Herhangi bir bağlılıkta davranış veya uygulamadaki aşırılık iddiaları ne dürüstçe ne de sağlıklıdır".[16] Knitter ayrıca, kişinin eşine olan bağlılığı ne kadar derinse o evliliğin o kadar sağlam olacağını ve kişinin bir diğer kişiye ait güzellikleri o kadar fazla takdir edeceğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde biz de bir Müslümanın kendi dinine ne kadar bağlı olursa, diğer dinsel inançlara da o kadar açık olabileceğini düşünmekteyiz. Örneğin, dinlerin teoriğine değil de pratiğine önem veren İslam mutasavvıflarının ve çeşitli dinsel geleneklere

---

16 Paul F. Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Towards the World Religions*, London: SCM Pres, 1985, s. 201.

mensup mistiklerin "öteki" ile ilgili dinî tutum ve davranışlarına baktığımızda, bunun daha doğru bir yol olduğunu kolayca görebiliriz.[17]

Dinsel çoğulculuk modeli, Müslümanlar olarak bizleri bir taraftan diğer dinsel geleneklerde bulunan iyi ve güzel hususları takdir edip onların geçerliliklerini tanımaya çağırırken diğer taraftan da İslam'ın eşsizliğini ve biricikliğini tasdik etmeye onları muktedir kılmaktadır. İşte bunun içindir ki kapsayıcı bir İslamî anlayış bunu sağlayamadığından dolayı terk edilmelidir. Bu bağlamda mensubu olduğumuz kurumsal İslam da tek mutlak doğru din değil de Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla insanlığa gönderdiği hakiki ve doğru inançlardan biri olarak görülmelidir. Şayet bu şekilde Müslümanlar kendilerini mutlak ve evrensel hakikate sahip oldukları şeklindeki mutlaklık iddialarından kurtarabilirlerse, o zaman Müslümanların diğer dini geleneklerin mensuplarıyla diyalogunda yeni ve radikal bir sayfa açılmış olur ki, biz de böyle bir sayfanın açılmasının son derece gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Çoğulcu Modelin Müslümanlara Yönelik Teolojik İmaları (Meydan Okumaları)

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere eğer kurumsal İslam (Hz. Muhammed'in öğretisine dayanan İslam) insanları Allah'a götüren tek ve mutlak yol değil de o yollardan biri ise, bu takdirde böyle bir anlayışın Kur'an vahyinin eşsizliği ve Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu gibi hususlarla ilgili ne gibi mantıksal imaları olacaktır? Eğer kurusal İslam'ın dışında başka kurtuluş yolları varsa o zaman Müslümanlar Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin konumunu nasıl anlayacaklardır? Tıpkı Hıristiyanların Hıristiyan dışlayıcılığından uzaklaşmak ve diyalog sürecinde diğer dinsel gelenek mensuplarına teolojik olarak eşit yer vermek için İsa'yı Tanrı'nın biricik oğlu ve mutlak vahyi olarak gören geleneksel Hıristiyan inancını tekrar gözden geçirerek

---

17 Bkz., John Hick, *The Fifth Dimension: An Exploration of the Spiritual Realm*, Oxford: Oneworld, 1999, ss. 118-155; Cafer S. Yaran, "Ibn Arabi, Mevlana ve Yunus Emre'ye Göre 'Öteki'nin Konu", ss. 307-350 (Yaran, eds., *İslam ve Öteki*, içinde).

İsa'nın konumunu yeniden belirlemeye çalıştıkları gibi, acaba Müslümanlar da Kur'an'ın konumu ile ilgili geleneksel/sabit anlayışlarını tekrar gözden geçirebilirler mi?

Kanaatimizce, bu ve benzeri sorulara eğer "hayır" cevabı verirsek o zaman bu durum dünyanın dinsel açıdan çoğulcu karakterinin meydan okumalarını yeterince dikkate almadığımız ve diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla ilişkilerimizde her türlü dışlayıcı hakikat iddiasını bir kenara bırakmayı salık veren Kur'an'ın diyalog yaklaşımını göz ardı ettiğimiz anlamına gelir. Bununla birlikte, söz konusu sorulara Müslümanların diğer din mensuplarıyla diyalogunu kolaylaştırmak için "evet" yanıtını verirsek, bu defa da Kur'an'ın Allah'ın eşsiz ve mutlak vahyi olduğu ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu noktasında bizi ötekilerden ayırt eden inançlarımızı ihmal ve ihlal etme tehlikesiyle karşı karşıya kalmamız söz konusu olur. İşte hem "hayır" hem de "evet" yanıtlarının içlerinde barındırdığı bu tehlikeler ve çıkmazlardan dolayı burada orta bir yol izleyerek dinsel çoğulculuk modeli bağlamında Müslümanların Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyi olan Kur'an'ı Tanrı'nın "mutlak hakikatin yegane ifadesi" olarak değil, "hakikatin bir versiyonu" olarak görmeleri için şu argümanı ileri sürülebilir. Kur'an, Tanrı'nın insanlığa "tam, mutlak (nihai) ve eşi benzeri olmayan" değil, "evrensel, belirleyici ve gerekli" bir mesajıdır.

Tanrı'nın Hz. Muhammed vasıtasıyla Kur'an da Müslümanlara ilettiği mesajı/vahyi "tam, mutlak (nihai) ve eşi benzeri olmayan değildir. Bu argümanı açtığımızda onun şu üç hususu ifade ettiğini görürüz. (1) Müslümanlar, Kur'an'da kendilerine bildirilen hakikatin Tanrı'nın insanlığa bildirmesi gerekli tüm hakikati içinde barındırdığını ve dolayısıyla da tükettiğini iddia etmemelidirler. Çünkü Müslümanların Kur'an vasıtasıyla Tanrı hakkında elde ettikleri bilgi, O'nun hakkında bilinmesi gereken tüm bilgileri ihtiva etmemektedir. Zira Kur'an'da Müslümanlara Tanrı'nın bilgisi tam olarak değil kısmi olarak vahyedilmiştir. "De ki: 'Rabbimin sözleri(ni yazmak) için denizler

mürekkep olsa -ayrıca deniz üstüne deniz katsak- yine de Rabbimin sözleri bitmeden denizler tükenirdi". (Kur'an, 18: 109). (2) Sanki Kur'an dışında ilahi hakikat için başka normlar yokmuş gibi Müslümanlar Kur'an'ı Allah'ın yegane mutlak sözü olarak mütalaa etmemelidirler. Kur'an elbetteki Allah'ın sözüdür. Ancak onun Allah'ın sözü olması demek onu dışında Allah'ın başka sözlerinin de olmayacağı anlamına gelmez. (3) Müslümanlar Kur'an'da kendilerine bildirilen Allah'ın vahyinin, başka yollarla/vasıtalarla Allah'ın kendini insanlığa bildirmediği veya bildiremeyeceği anlamında eşsiz ve biricik olarak görmemelidirler. Eğer Müslümanlar, Kur'an'da kendilerine bildirilen Allah'ın vahyi dışında başka vahiylerin olabileceği ihtimaline izin vermeyecek şekilde onun Allah'ın tüm hakikatini/bilgisini ihtiva ettiğine inanırlarsa onların bu inançları Maide Süresi 48. ayette ifade edilen Allah'ın insanlığı tek bir topluluk olarak değil de farklı topluluklar halinde yarattığı ve kendilerine hayırlı işlerde/iyi amellerde birbirleriyle yarışmaları için farklı yasalar ve yaşam tarzları verildiği şeklindeki Kur'anî dünya görüşüyle açıkça tezat teşkil eder. Bu nedenle Müslümanların Allah'ın vahyini ve hakikatini kendi tekellerine almaya yönelik her türlü mutlaklık iddiasından özenle kaçınmaları gerekmektedir.;

Allah'ın Hz. Muhammed vasıtasıyla Kur'anda Müslümanlara iletti̇ği̇ mesajı/vahyi evrensel, belirleyici ve gereklidir. Bu argümanı açımladığımızda şu üç hususu ihtiva ettiğini görürüz. (1) Müslümanlar, Allah'ın evrensel bir vahyi ve mesajı olarak Kur'an'ı sadece kendileri için değil, aynı zamanda tüm insanlar ve tüm zamanlar için Allah'ın bir çağrısı olarak tüm dünyaya ilan etmelidirler. Çünkü eğer Kur'an kendisini benimseyenlere, hayatlarını nasıl yaşayacaklarını ve Allah'ın rızasını nasıl elde edeceklerini bildirmek suretiyle onlara Allah tarafından kabul edilebilir olmanın yolunu gösteriyorsa -ki gösteriyor- o zaman bu bilginin sadece Müslümanlarla sınırlı tutulmayıp tüm insanlara ulaştırılması gerekir. Yani Kur'an'ın kendisine inanıp öğretisini bilfiil takıp edenlere yönelik katkısından, diğer bütün insanlar da nasiplendirilmelidir. Çünkü Tanrı'nın Kur'an vasıtasıyla

insanlığa sunduğu mesajı, herhangi bir sınırlama olmaksızın herkes için gerekli bir mesajdır. (2) Müslümanlar kendilerine Kur'an vasıtasıyla bahşedilen vahyin bağlayıcı olduğunu kabul ederek onu herkese sunmaya çalışmalıdır. Çünkü insanlar bu vahyin sunduğu mesajı kabul ettiklerinde, o mesaj onları ben-merkezlilikten uzaklaştırıp Tanrı-merkezliliğe yönelterek yaşamlarında önemli bir değişim-dönüşüm meydana getirir. Bu şekilde evrensel ve bağlayıcı olan Kur'an vahyinin sadece Müslümanlar için değil, aynı zamanda tüm insanlar için de normatif olması gerekir. Bu argümanı ileri sürerken çoğulcu modelin yukarıda ifade ettiğimiz argümanlarıyla çelişkiye düşmemek için Knitter'in şu açıklamasını dikkate almamız gerekir:

> Eğer benim benimsediğim bir norm bağlayıcı ise ve beni de yaşamımla ilgili bir karar vermeye ve verdiğim bu karar doğrultusunda eylemde bulunmaya çağırıyorsa, onun, benim orijinal kararımla tezat teşkil etmemesine rağmen ondan oldukça farklı olan başka kararlara ve anlayışlara da varabileceğim ihtimalini hiçbir şekilde dışlamaması gerekir. Diğer bir deyişle, bağlayıcı bir norm bazı normları dışlayabilir ancak tüm normları hiçbir şekilde dışlamamalıdır. O bağlayıcıdır, fakat mutlak, eşsiz ve benzersiz değildir.[18]

(3) Kur'an'ın mesajı, kendisini izleyenlere yaşamlarında etki edip önemli bir dönüşüm sağladığı ve bundan dolayı sadece Müslümanlar için değil, aynı zamanda herkes için bağlayıcı ve normatif olduğu gerçeğinden hareketle Müslümanlar, onu, tıpkı kendi yaşamlarını zenginleştirdiği ve dönüştürdüğü gibi diğerlerinin yaşamlarını da aynı şekilde dönüştüreceği anlamında vazgeçilmez bir mesaj olarak ilan etmeye devam etmelidirler.

Kur'an vahyinin konumuyla ilgili ana hatlarıyla açıklamasını yaptığımız bu argümanla biz Kur'an'ın ötekine yönelik diyalojik yaklaşımını ve Kur'an'ın konumuyla ilgili yerleşik inançlarımızı ihlal etmeden Kur'an vahyinin eşsizliğini ne mutlaklaştıran ve ne de onun

---

[18] Paul F. Knitter, *Jesus and Other Names: Christian Mission and Global Responsibility*, Maryknoll: Orbis Books, 1996, s. 77.

değerini düşüren orta bir yol bulmaya çalıştık. Bu argümanımıza göre Kur'an, Allah tarafından kabul edilebilir olmak ve böylece cennete girmeye hak kazanmak için onun öğretisini ve Hz. Muhammed'in yolunu benimseyenler için kesin olarak Allah'ın eşsiz/biricik, bağlayıcı ve normatif vahyidir. Aynı gayeye ulaşmak için diğer yolları izleyenler için ise, Kur'an, evrensel ve manevi hayatı zenginleştiren otantik bir ilâhî mesajdır. Kanaatimizce, bu tarz bir anlayışın dinlerarası diyalog sürecinde Müslümanlara diğer yaklaşımlardan daha çok yardımcı olması ve onların önünü açması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu yaklaşım bir taraftan Müslümanları Kur'an'ı Allah'ın eşsiz, bağlayıcı ve normatif vahyi ve kurtuluşa ulaşmanın bir aracı olarak kabul etmeye teşvik ederken, diğer taraftan onları diğer dinsel geleneklerin ve onların dinsel figürlerinin de Allah'ın rahmetine vesile olabilecekleri ihtimalini kabul etmeye açık hâle getirmektedir.

Şüphesiz ki böyle bir açıklık, Allah hakkında daha fazla/şümullü bilgi edinmek ve böylece maneviyatlarını daha da artırmak için Müslümanları diğer dinsel geleneklere ve onların manevi kaynaklarına daha bir açıklıkla yaklaşmalarına sebebiyet verecektir. Ayrıca kanaatimize göre Müslümanların, hoşgörü göstermek suretiyle kendilerini hakiki ve içtenlikli bir şekilde diğerlerine açmadıkça Kur'an'ın mesajını ve Hz. Muhammed'in öğretisini tüm milletlere sunma görevini hakkıyla ifa etmeleri de pek mümkün gözükmemektedir.

Temel argümanlarını sunduktan sonra Müslüman bakış açısına göre teolojik bir yanıt vermeye çalıştığımız dinsel çoğulculuk modeliyle ilgili sonucu şöyle bağlayabiliriz: Bugün Müslümanlar için temel problem, çoğulcu modelin argümanlarının kabul edilir olup olmaması değildir. Çünkü eğer onlar Kur'an'ın temel mesajına aykırı ise şüphesiz ki Müslümanlar tarafından reddedileceklerdir. Ancak, onlar Kur'an mesajının bazı teolojik yorumları ile fıkıhçıların ve kelamcıların muhafazakâr görüşleri sonucunda İslam toplumlarında istikrar bulmuş bazı inanç ve kanaatlere ters düşmesine rağmen, Kur'an'ın temel öğretisine uygun şekilde mütalaa edilir ve düzenlenirse, o za-

man onların en azından kabul edilebilme şansı artar. Ancak böyle bir kabul de her yeni görüş veya teolojide olduğu gibi evrensel veya bazı çekinceler olmaksızın gerçekleşmeyecektir.